

Кірдан О., Кірдан О. Розвиток медіаосвіти в кінці XX – на початку XXI століття як проблема педагогічної теорії і практики: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 10. С. 25-29. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-004>

Kirdan O., Kirdan O. Rozvytok mediaosvity v kintsii XX – na pochatku XXI stolittia yak problema pedahohichnoi teorii i praktyky: vitchyzniansyi ta zarubizhnyi dosvid [Development of media education in the late XX – the beginning of the XXI century as a problem of pedagogical theory and practice: domestic and foreign experience]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 10. S. 25-29. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-004>

УДК 378.013:[070+004]:"1991/2023":[001.82:378.4(477+438)](045)

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i10-004

Олена КІРДАН

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

kirdan_olena@ukr.net

Олександр КІРДАН

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

kirdan_alex@ukr.net

РОЗВИТОК МЕДІАОСВІТИ В КІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовано стан дослідження розвитку медіаосвіти у кінці XX – на початку XXI століття у працях вітчизняних науковців. Інформаційною базою дослідження став масив наукових праць, представлений на офіційному сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Досягнення мети статті уможливило використання загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації та узагальнення. На основі застосування проблемно-хронологічного критерію виокремлено та схарактеризовано інтерпретаційні роботи, зокрема дисертаційні й монографічні праці, статті у періодичних фахових виданнях, що присвячені теоретичним і практичним аспектам медіаосвіти. Науково-теоретичний аналіз педагогічних джерел розвитку медіаосвіти у кінці XX – початку XXI століття уможливив виокремлення таких груп публікацій: основні підходи до трактування понять «медіаосвіта», «медіаграмотність»; ретроспектива становлення медіаосвіти в Україні та зарубіжжі; розвиток медіакультури майбутніх учителів та здобувачів освіти; формування медіакомпетентності, медіаінформаційної грамотності у контексті підготовки майбутніх педагогів; виховні можливості медіаосвіти; підготовка майбутніх учителів до використання медіазасобів у навчанні. Обґрунтовано, що результатами медіаосвіти є медіакомпетентність, мультиграмотність (охоплює медіаграмотність, цифрову, інформаційну, медіацифрову, технологічну, функціональну грамотність) та медіакультура. До перспективного напрямку подальших досліджень зараховано особливості медіаосвіти та медіапедагогіки в українських та польських університетах в історико-педагогічній ретроспективі.

Ключові слова: медіаосвіта; медіаграмотність; медіаінформаційна грамотність; мультиграмотність; трансграмотність; медіапедагогіка; медіакультура; порівняльна педагогіка; інформаційне суспільство.

Olena KIRDAN

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

kirdan_olena@ukr.net

Oleksandr KIRDAN

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2667-6589>

kirdan_alex@ukr.net

DEVELOPMENT OF MEDIA EDUCATION IN THE LATE XX – THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY AS A PROBLEM OF PEDAGOGICAL THEORY AND PRACTICE: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The article analyzes the state of research on the problem of media education in the late XX – the beginning of the XXI centuries in the works of domestic researchers. The information base of the research was a large number of scientific works presented on the official website of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Achieving the goal of the article enabled to use general scientific methods: analysis, synthesis, comparison, specification and generalization.

On the basis of the application of the problem-chronological criterion, interpretative works, in particular dissertations and monographs, articles in periodicals devoted to theoretical and practical aspects of media education are allocated and characterized. The scientific and theoretical analysis of the pedagogical sources of media education development in the late twentieth and early twenty-first centuries made it possible to distinguish the following groups of publications: basic approaches to the interpretation of the concepts of "media education", "media literacy"; retrospective of the formation of media education in Ukraine and abroad; Development of media culture future teachers and students; formation of media competence, media information literacy in the context of training future teachers; educational opportunities for media education; preparing future teachers for the use of media in teaching. It is substantiated that the results of media education are media competence, multi-literacy (covers media literacy, digital, informational, media-digital, technological, functional literacy) and media culture. A promising direction for further research includes the features of media education and media pedagogy in Ukrainian and Polish universities in historical and pedagogical retrospective.

Keywords: media education; media literacy; media and information literacy; multiliteracy; transliteracy; media pedagogy; media culture; comparative pedagogy; information society.

Постановка проблеми. Одним із сучасних викликів став стрімкий розвиток інформаційних технологій. У Резолюції, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 25 березня 2021 р., вказано на необхідність відповідності планів, політик та стратегій держав-членів ООН щодо боротьби з дезінформацією та неправдивою інформацією принципам незалежності та плюралізму засобів масової інформації та праву на свободу переконань і на вільне вираження думок [6]. Окрім того, у Резолюції міститься заклик до всіх держав-членів ООН «розробляти та здійснювати політику, плани дій та стратегії, що сприяють підвищенню медійної та інформаційної грамотності, та – залежно від обставин – підвищувати рівень обізнаності, зміцнювати потенціал для запобігання поширенню дезінформації та неправдивої інформації та підвищувати стійкість до них; враховувати думки молоді в політиці, стратегіях та ініціативах в галузі медійної та інформаційної грамотності, активно залучати молодь до сприяння підвищенню медійної та інформаційної грамотності», а також рекомендовано державам-членам ООН «розширювати співробітництво з питань медійної та інформаційної грамотності на глобальному, регіональному та національному рівнях ...», зміцнювати комунікаційний потенціал та вдосконалювати медійну інфраструктуру та комунікаційні технології в країнах, що розвиваються, насамперед у галузях підготовки кадрів та розповсюдження інформації; сприяти підвищенню медійної та інформаційної грамотності як одного зі способів розширення можливостей всіх людей та сприяння цифровій інклюзивності та глобальній зв'язності» [6].

Повномасштабна військова агресія РФ проти України змінила політичні, соціально-економічні реалії, змістивши вектор розвитку на домінування цифрової форми комунікації, проникнення цифровізації в різні сфери суспільного життя, насамперед освіту, економіку, охорону здоров'я, культуру тощо. Все викладене вище зумовлює потребу удосконалення навичок орієнтування в інформаційному просторі на особистісному рівні, актуалізує питання підготовки фахівців з розвинутою медіаграмотністю. Набуття громадянами України здатності до критичного осмислення інформації та розвиток інфомедійної грамотності – складник інформаційної безпеки держави. У цьому контексті логічним є звернення науковців до аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду медіаосвіти у кінці XX – на початку XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На необхідності медіаосвіти як складника освітнього процесу закладів освіти українські та зарубіжні дослідники наголошують упродовж багатьох років. У сучасному науковому дискурсі схарактеризовано основні підходи до визначення понять «медіакомпетентність» та «медіаграмотність», виокремлено загальні показники та рівні сформованості медіакомпетентності, схарактеризовано особливості медіаосвіти у процесі викладання навчальних дисциплін гуманітарного циклу. Низка публікацій українських науковців у фахових періодичних виданнях 2022–2023 рр. характеризують досвід університетів України щодо стратегій формування медіакомпетентності майбутніх учителів початкових класів (О. Ішутіна), медіаосвіту як чинник інформаційної безпеки України (М. Луцький) тощо. Водночас констатуємо, що нині бракує оглядових досліджень щодо розвитку медіаосвіти у кінці XX – на початку XXI століття.

Мета дослідження – з'ясувати стан дослідженості проблеми розвитку медіаосвіти у кінці XX – на початку XXI століття у вітчизняній педагогічній теорії.

Методи дослідження. Досягнення мети статті уможливило використання загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, конкретизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останніх років медіаіндустрія значно розвинулась, змінились правові регулятори медіасередовища. В умовах цифрової трансформації освіти проблема медіаграмотності, розвиток медіакомпетентності, здатність до критичного аналізу медіаінформації учасниками освітнього процесу стає запорукою стійкого розвитку суспільства. Водночас виникає необхідність підготовки педагогів, учнів, здобувачів професійної, фахової передвищої та вищої освіти, дорослих до: життя у сучасних інформаційних умовах; сприйняття різної інформації та її розуміння й усвідомлення наслідків впливу інформації / дезінформації на психіку особистості; прийняття рішень на основі критичного аналізу тощо. Відтак медіаосвіта із педагогічного феномену переросла у міждисциплінарну наукову проблему, що сприяє забезпеченню інформаційної безпеки як окремої особистості, так і загалом України.

Для досягнення мети статті проаналізовано фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. На основі застосування проблемно-хронологічного критерію сформовано джерельну базу дослідження медіаосвіти як наукової проблеми та з'ясовано, що теоретичним і практичним аспектам розвитку медіаосвіти присвячено інтерпретаційні роботи, зокрема дисертаційні й монографічні праці, статті у періодичних фахових виданнях.

Оскільки інтерпретаційні роботи вітчизняних науковців репрезентують результати дослідницького пошуку, вивчення їх змісту уможливить не лише виокремлення перспектив використання у сучасній професійній підготовці майбутніх фахівців, але й допоможе визначити пріоритетні напрями для фокусування подальших наукових досліджень. Так, у дисертаційній роботі І. Наумук (2016) «Формування медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики в педагогічних

університетах» авторкою проаналізовано й обґрунтовано базові поняття дослідження: «медіа», «медіаосвіта», «медіатехніка», «медіатехнології», «медіатехнології навчання», «медіаграмотність», «медіакомпетентність»; проаналізовано досвід впровадження медіаосвіти в Україні та за кордоном; визначено структуру медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики та досліджено теоретичні засади її формування; обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено модель формування медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики в педагогічних університетах. До переваг дослідження І. Наумук зараховуємо визначення та теоретичне обґрунтування змісту, форм, методів та засобів формування медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики в педагогічних університетах [4]. У дисертаціях Н. Ілляк (2015) «Медіаосвіта юних журналістів України в системі соціальних комунікацій (на прикладі Київського інформаційно-творчого агентства «ЮН-ПРЕС»», І. Колеснікової (2018) «Розвиток медіакультури вчителів у закладах післядипломної педагогічної освіти», Л. Петрик (2020) «Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до застосування медіазасобів на уроках іноземних мов», І. Шевирьової (2020) «Формування медіакомпетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки» схарактеризовано досвід вітчизняних закладів вищої педагогічної освіти щодо медіаосвіти, розвитку медіакультури майбутніх учителів. Зарубіжний досвід медіаосвіти представлено у дисертаційних роботах Г. Головченко (2021) «Тенденції розвитку медіаосвіти у США і Канаді», Н. Приходькіної (2021) «Тенденції розвитку медіаосвіти учнів у закладах середньої освіти розвинених англomовних країн» та ін.

Публікації у наукових періодичних виданнях становлять значимий складник джерельної бази дослідження медіаосвіти, тому схарактеризуємо їх детальніше. На початку ХХІ століття питання медіаосвіти та медіаграмотності стали предметом наукового осмислення у статтях В. Іванова. Медіаосвіту як засіб формування медіакультури сучасної молоді схарактеризовано у публікаціях І. Мишишин, Л. Рень, Я. Шведової та ін.

Низка науковців присвятили дослідження аналізу зарубіжного досвіду медіаосвіти, зокрема Г. Васянович, Д. Бачинський (схарактеризував вітчизняний та зарубіжний досвід медіаосвіти в системі сучасних закладів освіти), Л. Бойченко (дослідила медіаосвіту як засіб виховання естетичної культури молоді Великобританії у другій половині ХХ ст.), І. Чемерис (схарактеризовано теорії медіаосвіти й коротку історію її розвитку). Дослідником З. Полянничко схарактеризовано медіаосвіту в контексті інформатизації шкільної освіти у Республіці Польща в умовах євроінтеграції [5], О. Юзик – окреслено історію становлення та впровадження медіаосвіти у підготовці майбутніх учителів інформатики у Польщі [8]. Значимою вважаємо статтю М. Деренюк «Основні підходи до тлумачення поняття медіаосвіти у польській та українській педагогічній науці», у якій авторкою на основі аналізу наукових досліджень визначено способи та фактори сприятливі для реалізації медіаосвітніх процесів у системі вищої освіти в Україні та Республіці Польща. У статті зроблено компаративістський аналіз тлумачення поняття «медіаосвіта» у контексті наукових пошуків сучасних українських та польських дослідників. Авторкою встановлено, що у польській науковій літературі поняття «медіаосвіта» розуміється як процес формування та поширення здатності свідомо та критично використовувати засоби соціальної комунікації в усіх соціальних і вікових групах [1].

Синтезуючи визначення понять «медіаосвіта» та «медіакомпетентність» зазначимо, що домінують підходи до їх потрактування зі встановленням такого взаємозв'язку: медіакомпетентність є результатом медіаосвіти. На наш погляд, це зумовлено тим, що в 1997 р. І. Поттінгер запропонував визначення медіакомпетентності як здатності майбутніх педагогів до критичного аналізу медіа та визначив його як основний результат медіаосвіти [10]. Однак, на наше переконання, такий підхід дещо звужує результативну складову медіаосвіти. Натомість, окрім медіакомпетентності, на наш погляд, результатами медіаосвіти може бути мультиграмотність (охоплює медіаграмотність, цифрову, інформаційну, медіацифрову, технологічну, функціональну грамотність), медіакультура.

Виховні можливості медіаосвіти конкретизовано у публікаціях О. Бурім (присвячено дослідженню медіаосвіти як основи формування культури особистості та засобу захисту молоді від впливу негативного медіаконтенту), Т. Іванової (медіаосвіту та медіаграмотність визначено як актуальні тенденції виховання сучасної молоді) та ін.

На наш погляд, перспективними векторами подальших досліджень є можливості медіаосвіти як засобу подолання негативних наслідків діяльності сучасного суспільства та зміцнення інформаційної безпеки особистості, що передбачає набуття здатності сприйняття інформації як продукту діяльності; виховання культури споживання інформаційних потоків; захист від інформаційного шуму, що транслюють інформаційні канали, соціальні мережі; вміння відрізнити «фейкові» новини, аналізувати й перевіряти інформацію в режимі «тут і зараз», критично її осмислювати й застосовувати на практиці результати подібної рефлексії.

Репрезентативною є група досліджень, у яких схарактеризовано формування медіакомпетентності, медіаінформаційної / цифрової / медіацифрової грамотності у контексті підготовки майбутніх педагогів (Л. Башманівська, В. Башманівський, О. Бордюк, Г. Врубель,

Н. Лапушкіна, Л. Мержева, О. Свириденко, А. Ткачов, О. Федоров та ін.), державних службовців (О. Гарматій), майбутніх співробітників правоохоронних органів (С. Венедиктов), батьків (І. Беззуб).

Резюмуючи основні підходи до визначення поняття «медіаосвіта», зазначимо, що у майбутніх педагогів формування медіаосвітньої компетентності відбувається подвійно – у загальному (загальні компетентності) та професійному (фахові компетентності та програмні результати навчання) контекстах. Сформованість готовності майбутніх педагогів застосовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології й засоби віртуального зв'язку у різних видах діяльності характеризує загальний аспект сформованості медіакомпетентності, професійний аспект пов'язаний із готовністю використовувати вказані вище технології у власній професійній діяльності.

У дослідженнях вітчизняних науковців медіаосвіту схарактеризовано крізь призму формування інноваційного середовища закладів освіти (О. Коновець), модернізації вітчизняної вищої школи (Р. Гришкова, Ю. Доброносова), напрям навчально-виховного процесу в школі (Л. Козир, І. Носаченко), засіб формування критичного мислення особистості (О. Невмержицька).

Нині дослідники акцентують на морально-психологічному, політичному, соціально-економічному вимірах безпеки особистості майбутнього фахівця як мети медіаосвіти та формування медіакомпетентності. Про медіаосвіту в контексті захисту людини від деструктивних інформаційних впливів наголошено у працях Є. Архипової, І. Курлішук, як чинник інформаційної безпеки України у статті М. Луцького та ін. У контексті деколонізації українського гуманітарного простору з метою національно-патріотичного виховання дітей та молоді під час війни слушними будуть напрацювання І. Царлової «Медіаосвіта школярів під час вивчення творів про ідентичну пам'ять і національну ідентичність» [7].

Резюмуючи розглянуті дискурси вважаємо, що медіакомпетентність можна експлікувати як результат медіаосвіти, певний рівень медіакультури, що дозволяє критично осмислювати контекст функціонування медіа з морально-психологічного, безпекового, політичного, соціально-економічного, соціокультурного аспектів; конструювати нові компоненти медіакультури соціуму. Відтак, медіакомпетентність – одна з основних компетентностей, що необхідна для майбутніх педагогів. Медіакомпетентність діалектично пов'язана із безпекою особистості здобувача освіти, педагога, суспільства.

У 2023 р. у науковому дискурсі неодноразово використовувалось поняття «трансграмотність». З погляду Ф.-М. Дівіні, трансграмотність сприяє «просуванню вперед», розумному та гнучкому використанню можливостей цифрових медіа, а її повне інтегрування до основних навчальних програм сприятиме перетворювальній освіті [9]. На наше переконання, трансграмотність є поняттям, що відповідає викликам сучасності та охоплює здатність читати, писати, підтримувати комунікацію із використанням різних засобів передачі інформації, інструментів та платформ. Однак, трансграмотність як міждисциплінарний феномен має різні аспекти виміру: від розуміння шляхів надходження інформації, до розуміння того, як інформація, що надходить через цифрові медіа, стала основою для: продукування нових знань, формування ідентичності особистості, неформальної освіти (платформізація навчання), боротьби із дезінформацією, фейками тощо.

Спектр навчальних та навчально-методичних видань з медіаосвіти для вчителів, студентів закладів вищої педагогічної освіти, слухачів курсів підвищення кваліфікації представлено науковим доробком А. Анджеевської, О. Волошенюк, В. Іванова, Г. Тулодзєцького, Г. Онкович, Ю. Погребняк та ін. Ґрунтовні практичні поради щодо упровадження медіаосвітніх ініціатив та напрацювань із медіаінформаційної грамотності запропоновано Академією української преси [2; 3], які доцільно використовувати у роботі закладів освіти.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Науково-теоретичний аналіз педагогічних джерел розвитку медіаосвіти у кінці ХХ – початку ХХІ століття уможливив виокремлення таких груп публікацій: основні підходи до трактування понять «медіаосвіта», «медіаграмотність»; ретроспектива становлення медіаосвіти в Україні та зарубіжжі; розвиток медіакультури майбутніх вчителів та здобувачів освіти; формування медіакомпетентності, медіаінформаційної грамотності у контексті підготовки майбутніх педагогів; виховні можливості медіаосвіти; підготовка майбутніх учителів до використання медіазасобів у навчанні. Обґрунтовано, що результатами медіаосвіти є медіакомпетентність, мультиграмотність (охоплює медіаграмотність, цифрову, інформаційну, медіацифрову, технологічну, функціональну грамотність) та медіакультура. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо особливості медіаосвіти та медіапедагогіки в українських та польських університетах в історико-педагогічній ретроспективі.

Список використаних джерел

1. Деренюк М.П. Основні підходи до тлумачення поняття медіаосвіти у польській та українській педагогічній науці. Наукові інновації та передові технології: журнал (Серія Педагогіка). 2023. № 12(26). С. 546-558. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12\(26\)-546-558](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-546-558).

2. Зюсс Д., Ламперт К., Трюльш-Війнен К. Медіапедагогіка: навчальний посібник пер. з нім. В. Климченка, В. Олійника / за загал. ред. В. Іванова. К. : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 300 с.
3. Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти : збірник статей / Редкол. : В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Академія української преси, IREX, Центр Вільної преси, 2021. 400 с.
4. Наумук І. М. Формування медіакомпетентності майбутніх учителів інформатики в педагогічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Мелітополь, 2016. 20 с.
5. Полянничко З. О. Медіаосвіта у контексті інформатизації шкільної освіти у Республіці Польща в умовах євроінтеграції. Технологічний аудит и резерви виробництва. 2014. № 1(4). С. 42-44.
6. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 березня 2021 р. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/076/44/PDF/N2107644.pdf?OpenElement>.
7. Царлова І. В. Медіаосвіта школярів під час вивчення творів про ідентичну пам’ять і національну ідентичність. Наукові праці. Сер. : Філологія. Літературознавство. 2010. Т. 135, Вип. 122. С. 89-92.
8. Юзик О. П. Медіаосвіта у підготовці майбутніх учителів інформатики у Польщі: з історії становлення та впровадження. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. 2021. Вип. 13. С. 165-170.
9. Divina Frau-Meigs. Transliteracy and the digital media: theorizing media and information literacy. International Encyclopedia of Education. 2023. Pp. 590–604.
10. Pottinger I. Lernziel Mediaenkompetenz. Munchen: KoPad-Verlag, 1997. 272 p. [In German].

References

1. Dereniuk M.P. Osnovni pidkhody do tlumachennia poniattia mediaosvity u polskii ta ukrainskii pedahohichnii nauksi. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii: zhurnal (Seriia Pedahohika). 2023. № 12(26). S. 546-558. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12\(26\)-546-558](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-546-558).
2. Ziuss D., Lampert K., Triultssh-Viinen K. Mediapedahohika: navchalnyi posibnyk per. z nim. V. Klymchenka, V. Oliinyka / za zahal. red. V. Ivanova. K. : Akademiia ukrainskoi presy, Tsentr vilnoi presy, 2023. 300 s.
3. Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity : zbirnyk statei / Redkol. : V. F. Ivanov (holov. red.) [ta in.]. Kyiv : Akademiia ukrainskoi presy, IREX, Tsentr Vilnoi presy, 2021. 400 s.
4. Naumuk I. M. Formuvannia mediakompetentnosti maibutnikh uchyteliv informatyky v pedahohichnykh universytetakh : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Melitopol, 2016. 20 c.
5. Polianychko Z. O. Mediaosvita u konteksti informatyzatsii shkilnoi osvity u Respublitsi Polshcha v umovakh yevrointehratsii. Tekhnolohichni audyt y rezervy vyrobnytstva. 2014. № 1(4). S. 42-44.
6. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON 25 bereznia 2021 r. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/076/44/PDF/N2107644.pdf?OpenElement>.
7. Tsarlova I. V. Mediaosvita shkoliariv pid chas vyvchennia tvoriv pro identychnu pamiat i natsionalnu identychnist. Naukovi pratsi. Ser. : Filolohiia. Literaturoznnavstvo. 2010. T. 135, Vyp. 122. S. 89-92.
8. Iuzyk O. P. Mediaosvita u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv informatyky u Polshchi: z istorii stanovlennia ta vprovadzhenia. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka. Seriia : Pedahohichni nauky. 2021. Vyp. 13. S. 165-170.
9. Divina Frau-Meigs. Transliteracy and the digital media: theorizing media and information literacy. International Encyclopedia of Education. 2023. Pp. 590–604.
10. Pottinger I. Lernziel Mediaenkompetenz. Munchen: KoPad-Verlag, 1997. 272 p. [In German].